

**ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСЦИПЛІН**

У статті розглянуто особливості формування інтелектуальних умінь у процесі вивчення мовно-літературних дисциплін у загальноосвітній школі.

Проблема формування інтелектуальних умінь досліджувалася загалом на базі природничо-математичних наук. Сучасні підходи до формування інтелектуальних умінь на уроках природничих дисциплін розглядали С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, Н.М. Бібік, Л.Л. Момот, А.В. Степанюк. Дидактичний аспект формування інтелектуальних умінь на уроках мовно-літературних дисциплін частково аналізували науковці М.С. Вашуленко, О.М. Беляєв, Н.Й. Волошина, В.С. Скуратівський, А.Й. Капська, Є.А. Пасічник. Водночас проблема формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі вивчення предметів мовно-літературного аспекту в педагогіці й досі залишається малодослідженою.

Постійне оновлення та відтворення інтелектуального потенціалу вимагає розробки принципово нової концепції розвитку учнівської молоді, конструювання спеціальних програм і технологій. Соціальне замовлення – стати у третьому тисячолітті державою інтелектуальних ідей і технологій – вимагає нової теорії освіти інноваційного характеру, компонентами якої є сучасні філософські, аксіологічні, семантичні, фізіологічні, психолого-педагогічні погляди на людину.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки процес формування інтелектуальних умінь старшокласників викликає підвищений інтерес у багатьох викладачів і науковців. Дослідження психологів, педагогів, фізіологів дають можливість з'ясувати механізми створення та функціонування операційних знарядь інтелекту особистості й обґрунтувати педагогічні умови реалізації навчально-пізнавальної діяльності учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Зарубіжні дослідники цієї проблеми (Глен Доман, Д. Фітцпатрік) підкреслюють велике значення широкого інтелектуального розвитку особистості. Існує майже 1000 визначень інтелекту залежно від базових категоріальних засад цього поняття. Д. Фітцпатрік вважає, що інтелект уміщує візуальні, слухові і мовні аспекти пізнання. Вітчизняні психологи під інтелектом розуміють систему психічних процесів.

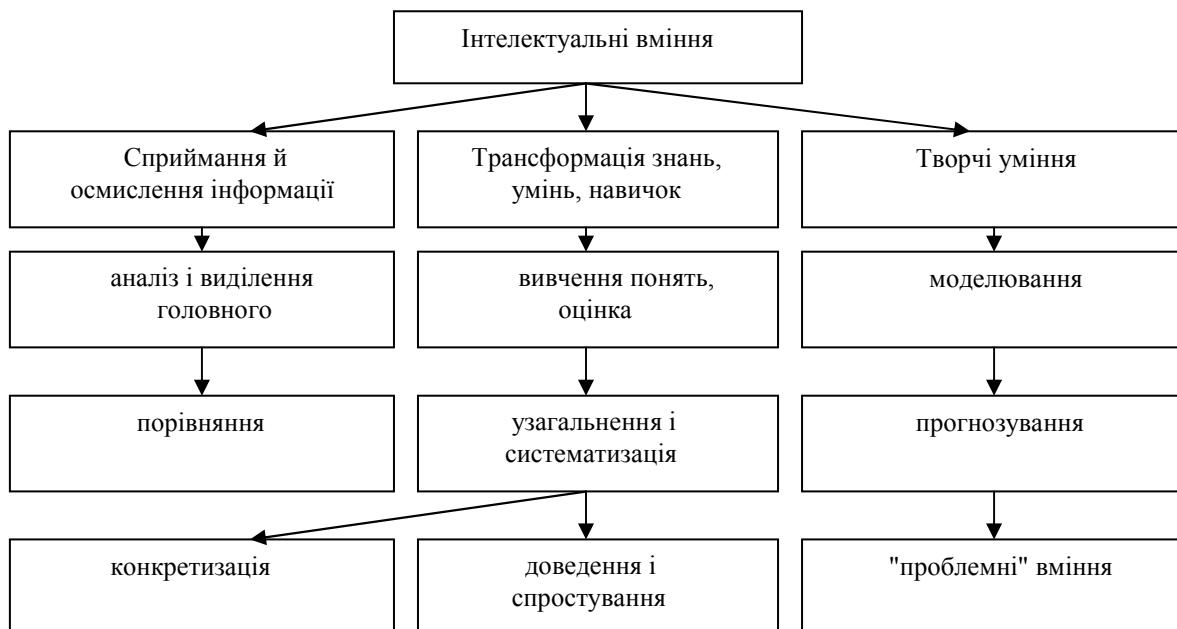
Прихильниками системи розумового розвитку у процесі навчання були відомі педагоги минулого: Платон, Аристотель, Я.А. Коменський, Й.Ф. Герберт, Й. Песталоцці, М. І. Пирогов, Ж.-Ж. Руссо, Дж.Д'юї, П.П. Блонський, К.Д. Ушинський та інші.

В окремих дослідженнях сучасних психологів та педагогів – Л.С. Виготського, І.Д. Беха, Ю.К. Бабанського, Л.В. Занкова, В.В. Давидова, І.А. Зазюна, І.Я. Лернера, В.Ф. Паламарчук, М.Н. Скаткіна, О.Я. Савченко, В.О. Сухомлинського, Ж. Піаже, Р. Стернберга, Х. Гарднера – розкриті основні процеси та рушійні сили розумового розвитку, подаються загальні вимоги до шкільної освіти та навчальних програм. Автори довели, що розумовий розвиток є неперервним процесом, який здійснюється у навчанні, пізнавальній діяльності, різних життєвих ситуаціях. Однак інтенсивніше цей процес проходить під час активного засвоєння та творчого використання знань, тобто в актах, що містять цінні операції для розвитку розуму.

У масовій шкільній практиці ця проблема вирішується недостатньо. Серед можливих засобів розвитку інтелектуальних умінь у процесі навчання вчителі використовують лише окремі види творчих завдань. Недостатня увага приділяється можливостям формування інтелектуальних умінь під час вивчення мовно-літературних предметів. Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне опрацювання і незадовільна реалізація у шкільній практиці вимагають більш ґрунтовного аналізу та пошуку шляхів розв'язання.

Під інтелектуальними слід розуміти такі вміння, що забезпечують функціонування інтелекту як інтегрального утворення в особистості. Виділяємо їх в окремий шабель індивідуального досвіду старшокласника. На основі досліджень В.Ф. Паламарчук узагальнюємо перелік необхідних та достатніх інтелектуальних умінь [1: 55].

Структура вмінь досить складна, вона містить інтелектуальний, регулюючий та виконавчий компоненти. В основі інтелектуальних умінь лежить система інтелектуальних дій, що складається з логічних мисленневих операцій (прийомів): аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння, конкретизація, знаходження зв'язків. З'ясувавши операційний склад поданих інтелектуальних умінь, треба зазначити, що їх структура є системою вищого порядку, що повинна формуватися на ґрунті елементарних, емпіричних умінь [2: 15].

Інтелект учнів формується за такими етапами:

- нагромадження (аккумуляція) досвіду інтелектуально-творчої діяльності;
- мотивація, діагностика, усвідомлення;
- застосування;
- практика;
- узагальнення;
- перенесення у нові умови.

Вибір методів роботи залежить від віку учнів, їхнього розвитку, інтересів, характеру навчальних матеріалів, а також від майстерності вчителя. У початковій школі основними є методи ігор і вправ, в основній – евристичні, проблемні методи, групова робота й тренінг. У старших класах – дослідницькі методи, орієнтовані на майбутню професію.

Основними рисами інтелектуальних умінь є плановість, прогресивність, практична спрямованість, злиття розумової та практичної діяльності, варіативність способів досягнення мети. Існує зв'язок інтелектуальних умінь зі знаннями та навичками, іншими групами умінь – загальнонавчальними, дослідницькими, експериментальними, узагальненими, пізнавальними.

Практична робота під час формування інтелектуальних умінь доводить, що інтелектуальні вміння стають надбанням старшокласника у досить широкій та стійкій формі за умови реалізації зростання в нього критичності, самостійності, продуктивності, гнучкості власного мислення. Сформовані інтелектуальні вміння сприяють досягненню максимальних результатів за мінімальної затрати часу, дозволяють оперативно та чітко керувати процесом навчання. Інтелектуальні вміння здійснюють вплив на розвиток активності та творчості учня на кожному етапі навчання. А за оптимального врахування кількісних та якісних чинників у засвоєнні опорних знань та інтелектуальних умінь зростає питома вага самостійної пізнавальної діяльності учня.

Виходячи з досвіду роботи в ЗОШ № 5, зазначимо, що починати формування інтелектуальних умінь учнів на уроках потрібно з розробки системи вправ, які сприяють формуванню цих умінь. Проводячи заняття, варто приділяти увагу навчанню учнів виділяти головне, бо це своєрідний компас у світі інформації. Наприклад, у процесі роботи над аналізом літературного твору можна запропонувати таку послідовність дій для виділення головного:

1. Визначити предмет думки (про що йдеться).
2. Знайти ключові слова і поняття.
3. Виділити головне від другорядного (провести відбір матеріалу).
4. Позначити в тексті смислові опорні пункти.
5. За цими пунктами коротко переказати про головне.

Допомагають також виділити головне вправи на складання заголовків до текстів, планів, тез, опорних конспектів, схем, моделей; дидактичні ігри.

Важливе значення для розвитку інтелектуальних умінь має також порівняння. Адже пізнання людини базується на порівнянні, воно є основою усіх методів творчої діяльності. На уроках української літератури при виборі вправ для вдосконалення цього вміння потрібно враховувати те, що особливо значну роль має порівняння на етапі осмислення інформації – допомагає становленню зв'язків з практикою. Для вироблення цього вміння необхідно ознайомити учнів з правилами й вимогами до об'єктів порівняння:

1. Порівнювати можна лише однорідні об'єкти.
2. Спільне в порівнянні можна встановлювати, коли їх щось відрізняє.
3. При порівнянні нескладного явища корисно вводити третій, контрастний об'єкт.

Визначення понять, оцінка – важливі вміння, що формуються за допомогою трансформації знань. Ці вміння закладаються шляхом усвідомлення літературних та мовознавчих термінів.

Узагальнення, як правило, є дидактичною метою навчальних завдань при повторенні, перевірці знань, умінь та навичок. Узагальнюючі проблемні завдання сприяють розвитку умінь розрізняти протиріччя, розв'язувати проблему. Сформулювати правильно проблему означає забезпечити її рішення. Вирішення проблем, особливо в процесі вивчення гуманітарних предметів, сприяє формуванню філософських узагальнень. У цьому полягає не тільки розвивальна, а й виховна роль наукових узагальнень, що активно сприяють виробленню наукового світогляду, підвищенню виховної ролі навчання.

За особливостями процесу й кінцевого результату конкретизації розрізняють два її способи: теоретичний та емпіричний. Теоретична конкретизація створюється словесними засобами, а емпірична здійснюється чуттєво-наглядними (безпосередньо спостерігаючи за предметами, діями з ними, ілюстраціями, таблицями, малюнками тощо). Застосування способів конкретизації в навчанні залежить від багатьох дидактичних факторів: змісту навчального матеріалу, пізнавальних та вікових можливостей учнів тощо. Наприклад, якщо в початкових і середніх класах ми ширше використовуємо наочність і реальні предмети з метою емпіричної конкретизації, то в старших класах звертаємо увагу на роль мислительної (теоретичної) конкретизації. Для успішної конкретизації необхідно врахувати такі дидактичні показники: інформованість методу, прийому, який застосовується, ступінь відомості, труднощі способу діяльності для учнів, варіативність вправ. Головними методами є семінари, дискусії та навчальні проекти.

Велика роль моделювання при проблемному навчанні в старших класах допомагає учням зрозуміти складність і суперечливість життя, допомагає зміцнити світоглядні позиції. Модель є тією крапкою, з якої починається рух думки учнів до вирішення проблеми. Якщо в середній ланці застосовуємо моделі в евристичній бесіді, то в старших класах моделі вже можуть служити центром проблемного викладання матеріалу вчителем на факультативних заняттях. Моделювання підвищує здатність до засвоєння складних теоретичних знань, викликає інтерес до самого процесу пізнання, розвиває творче мислення учнів. Евристичні і прогностичні функції моделювання розширюються, якщо цей спосіб пізнавальної діяльності застосовується не як ізольований засіб, а у складі системно-структурного методу пізнання.

Уміння прогнозувати певні події або факти допомагає учням на заняттях літературного гуртка. Для того, щоб допомогти сформувати ці вміння, ми пропонуємо такі завдання: "Закінчи твір", "Придумай інший фінал", "Напиши продовження твору" тощо.

Для вироблення проблемних умінь на уроках мовно-літературних дисциплін потрібно використовувати методи інтенсифікації розумової праці, зокрема інтерактивні методи, які характеризуються колективною творчістю задля вирішення якоїсь складної проблеми. У пошуках істини учасники зустрічі розмірковують над певною проблемою, доповнюють один одного, підхоплюють і розвивають корисні ідеї, виявляють свої творчі здібності.

Отже, важливість формування інтелектуальних умінь у процесі вивчення мовно-літературних дисциплін є беззаперечною. І подальша робота в дослідженні цієї проблеми має полягати в розробці конкретних науково-методичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення методів формування інтелектуальних умінь старшокласників; розробці технології формування інтелектуальних умінь старшокласників на уроках мовно-літературних дисциплін. Зміст освіти має будуватися на моделях загальнонаукового та культурознавчого характеру й слугувати розвитку здібностей учня, універсальних способів діяльності; забезпечувати умови для самовизначення особистості; закладати фундамент для майбутньої спеціалізації; створювати основи неперервної освіти; враховувати перспективи розвитку науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала: Посібник для вчителів. – Тернопіль: Богдан, 2000. – 152 с.
2. Лаврентьева О.О. Дидактичні умови формування інтелектуальних умінь старшокласників при вивченні науково-природничих дисциплін: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 6.03.05 / Волинськ. держ. університет. – Луцьк, 2005. – 15 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.05.2006 р.

Баишмановский А.Л. Формирование интеллектуальных умений при изучении языково-литературных дисциплин.

В статье рассматриваются особенности формирования интеллектуальных умений при изучении языково-литературных дисциплин в общеобразовательной школе.

Bashmanivskiy O.L. Formulating intellectual skills when study language and literature disciplines.

The article deals with the peculiarities of formulating intellectual skills when teaching language and literature disciplines at school.